KORXONALARDA MOLIYAVIY RISKLARNI BOSHQARISH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH

Yuldasheva Umida Asanaliyevna
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
“Xalqaro moliya” kafedrasi
DSc., professor
E-mail: umida_yu@mail.ru
Bahriddinov Nursulton Abdumo‘min o‘g‘li
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Moliya fakulteti, Xalqaro valyuta-kredit munosabatlar yo‘nalishi
4-bosqich MXVKM-71/23 guruh talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23419670

Annotatsiya. Ushbu maqolada korxonalarda moliyaviy risklarni boshqarish tizimini takomillashtirishning nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. Korxonalarning moliyaviy barqarorligiga ta’sir etuvchi kredit, likvidlik, valyuta, foiz stavkasi va investitsion risklarning xususiyatlari hamda ularni samarali boshqarish mexanizmlari ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, moliyaviy risklarni o‘z vaqtida aniqlash, baholash va monitoring qilish, shuningdek, ularning salbiy oqibatlarini kamaytirishda zamonaviy tahlil usullari va raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari asoslab berilgan. Tadqiqotda risklarni boshqarish jarayonlarini korxonaning strategik rejalashtirish tizimi bilan integratsiyalash, moliyaviy ko‘rsatkichlar monitoringini takomillashtirish hamda ichki nazorat mexanizmlarini kuchaytirish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. Yakunda korxonalarning moliyaviy barqarorligini mustahkamlash, resurslardan oqilona foydalanish va iqtisodiy samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy-amaliy takliflarni ishlab chiqishning ustuvor yo‘nalishlari belgilangan.
Kalit so‘zlar: moliyaviy risklar, risklarni boshqarish, korxona, moliyaviy barqarorlik, likvidlik, kredit riski, valyuta riski, risklarni baholash, moliyaviy monitoring, ichki nazorat, raqamli texnologiyalar, iqtisodiy samaradorlik.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты совершенствования системы управления финансовыми рисками на предприятиях. Изучены особенности кредитного риска, риска ликвидности, валютного риска, процентного риска и инвестиционного риска, влияющих на финансовую устойчивость предприятий, а также механизмы их эффективного управления. Обоснованы возможности применения современных методов анализа и цифровых технологий для своевременного выявления, оценки и мониторинга финансовых рисков, а также минимизации их негативных последствий. Особое внимание уделено интеграции процессов управления рисками в систему стратегического планирования предприятия, совершенствованию мониторинга финансовых показателей и укреплению механизмов внутреннего контроля. В заключение определены приоритетные направления разработки научно-практических рекомендаций, направленных на укрепление

финансовой устойчивости предприятий, рациональное использование ресурсов и повышение экономической эффективности.

Ключевые слова: финансовые риски, управление рисками, предприятие, финансовая устойчивость, ликвидность, кредитный риск, валютный риск, оценка рисков, финансовый мониторинг, внутренний контроль, цифровые технологии, экономическая эффективность.

Abstract. This article examines the theoretical and practical aspects of improving financial risk management systems in enterprises. It explores the characteristics of credit risk, liquidity risk, foreign exchange risk, interest rate risk, and investment risk, which affect the financial stability of enterprises, as well as the mechanisms for managing these risks effectively. The study substantiates the potential of modern analytical methods and digital technologies for the timely identification, assessment, and monitoring of financial risks and the mitigation of their adverse effects. Particular attention is paid to integrating risk management processes into corporate strategic planning, improving the monitoring of financial indicators, and strengthening internal control mechanisms. Finally, the article identifies priority areas for developing practical and research-based recommendations aimed at strengthening the financial stability of enterprises, ensuring the rational use of resources, and improving economic efficiency.

Keywords: financial risks, risk management, enterprise, financial stability, liquidity, credit risk, foreign exchange risk, risk assessment, financial monitoring, internal control, digital technologies, economic efficiency.

KIRISH

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalar moliyaviy barqarorligini ta’minlash, mavjud resurslardan samarali foydalanish hamda ehtimoliy iqtisodiy yo‘qotishlarning oldini olishda moliyaviy risklarni boshqarish tizimi muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy iqtisodiy munosabatlar sharoitida inflyatsiya darajasining o‘zgarishi, valyuta kurslarining beqarorligi, kredit mablag‘lari qiymatining oshishi, debitorlik qarzlarining ko‘payishi va pul oqimlaridagi uzilishlar korxonalarning moliyaviy holatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli moliyaviy risklarni o‘z vaqtida aniqlash, ularning ehtimoliy ta’sirini baholash va tegishli boshqaruv choralarini ishlab chiqish korxonalarning to‘lov qobiliyatini saqlash, rentabelligini ta’minlash hamda uzoq muddatli rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashning muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

O‘zbekistonda tadbirkorlik subyektlari faoliyatini tartibga solish, moliyaviy munosabatlarning huquqiy asoslarini mustahkamlash va iqtisodiy faoliyat ishtirokchilarining manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan normativ-huquqiy hujjatlar moliyaviy risklarni boshqarish tizimini takomillashtirish uchun muhim huquqiy asos bo‘lib xizmat qiladi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasining 2015-yil 3-iyundagi O‘RQ-387-sonli “Qimmatli qog‘ozlar bozori to‘g‘risida”gi Qonuni qimmatli qog‘ozlar bozoridagi munosabatlarni tartibga soluvchi huquqiy hujjatlardan biridir. Mazkur qonun korxonalarning qimmatli qog‘ozlar bilan bog‘liq operatsiyalari, investitsion qarorlari va moliyaviy mablag‘larni joylashtirish jarayonlarini huquqiy jihatdan o‘rganishda ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtayi nazardan, investitsion qarorlarni qabul qilishda moliyaviy yo‘qotishlar ehtimolini baholash, investitsiya portfelini

diversifikatsiya qilish va mablag‘larni oqilona taqsimlash masalalariga alohida e’tibor qaratish lozim [1].

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 5-noyabrdagi O‘RQ-580-sonli “Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni bank faoliyatining huquqiy asoslarini belgilaydi. Mazkur hujjat korxonalarni moliyalashtirish, bank kreditlaridan foydalanish va kredit munosabatlarini tahlil qilish nuqtayi nazaridan muhim ahamiyatga ega [2]. Korxonalar bank kreditlaridan foydalanish jarayonida qarz mablag‘larini o‘z vaqtida qaytarish, foiz xarajatlarini qoplash va moliyaviy majburiyatlarni belgilangan muddatlarda bajarish bilan bog‘liq risklarga duch kelishi mumkin. Shu bois kredit mablag‘laridan foydalanish samaradorligini baholash, qarz yukini nazorat qilish va to‘lov qobiliyatini muntazam tahlil qilish moliyaviy risklarni samarali boshqarishning ustuvor yo‘nalishlari hisoblanadi.

Hozirgi sharoitda korxonalarda moliyaviy risklarni boshqarish mavjud muammolarni bartaraf etish bilangina cheklanmasdan, balki ularning yuzaga kelish ehtimolini oldindan aniqlash va salbiy oqibatlarini minimallashtirishga qaratilgan tizimli yondashuvni ham talab etadi. Bunda moliyaviy ko‘rsatkichlarni tahlil qilish, pul oqimlarini prognozlash, debitorlik va kreditorlik qarzlarini nazorat qilish, stress-testlarni o‘tkazish hamda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Bundan tashqari, risklarni baholash natijalarini korxonaning strategik rejalashtirish tizimi va moliyaviy qarorlar qabul qilish jarayonlariga integratsiyalash boshqaruv samaradorligini oshirish, moliyaviy resurslardan oqilona foydalanish va ehtimoliy yo‘qotishlarni kamaytirish imkonini beradi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi korxonalarda moliyaviy risklarni boshqarish tizimining nazariy va amaliy jihatlarini o‘rganish hamda ushbu tizimni takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun moliyaviy risklarning asosiy turlarini aniqlash, ularni baholash usullarini o‘rganish, risklarning korxonalar moliyaviy barqarorligiga ta’sirini tahlil qilish hamda risklarni kamaytirish mexanizmlarini takomillashtirish yo‘nalishlarini asoslash kabi vazifalar belgilangan.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati ishlab chiqiladigan taklif va tavsiyalardan korxonalarda moliyaviy rejalashtirishni takomillashtirish, risklarni muntazam monitoring qilish, ichki nazorat mexanizmlarini kuchaytirish va moliyaviy resurslardan samarali foydalanish jarayonlarida foydalanish imkoniyati bilan belgilanadi. Moliyaviy risklarni aniqlash, baholash, monitoring qilish va boshqarish bosqichlarini o‘zaro muvofiqlashtiruvchi kompleks tizimni shakllantirish korxonalarning ehtimoliy moliyaviy yo‘qotishlarini kamaytirish, moliyaviy barqarorligini mustahkamlash va uzoq muddatli iqtisodiy samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Korxonalarda moliyaviy risklarni boshqarish tizimini takomillashtirish masalasi xorijiy va mahalliy olimlarning ilmiy tadqiqotlarida turli jihatlardan o‘rganilgan. Mazkur yo‘nalishdagi tadqiqotlarda moliyaviy risklarni aniqlash va baholash, ularning korxona faoliyatiga salbiy ta’sirini kamaytirish, risklarni boshqarish jarayonlarini strategik rejalashtirish bilan uyg‘unlashtirish hamda moliyaviy barqarorlikni ta’minlash masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. Quyida 2018-yildan keyin nashr etilgan hamda mazkur tadqiqot yo‘nalishiga aloqador bo‘lgan xorijiy va mahalliy ilmiy ishlar ko‘rib chiqiladi.

Sorin Gabriel Anton va Anca Elena Afloarei Nucu tomonidan 2020-yilda Journal of Risk and Financial Management jurnalida chop etilgan “Enterprise Risk Management: A Literature Review and Agenda for Future Research” (“Korxona risklarini boshqarish: adabiyotlar sharhi va kelgusi tadqiqotlar yo‘nalishlari”) nomli maqolada korxona risklarini kompleks boshqarish masalalari tadqiq etilgan [3]. Mualliflar mavjud ilmiy adabiyotlarni tizimli tahlil qilish orqali korxonalarda risklarni boshqarish tizimini joriy etish, uning shakllanishiga ta’sir qiluvchi omillar va boshqaruv natijalariga ta’sirini o‘rganganlar. Tadqiqotda risklarni alohida-alohida emas, balki korxonaning umumiy boshqaruv tizimi doirasida ko‘rib chiqish zarurligi asoslangan. Mazkur yondashuv moliyaviy risklarni boshqarish tizimini korxonaning strategik maqsadlari bilan uyg‘unlashtirish uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Erasmo Giambona, John R. Graham, Campbell R. Harvey va Gordon M. Bodnar tomonidan 2018-yilda Financial Management jurnalida e’lon qilingan “The Theory and Practice of Corporate Risk Management: Evidence from the Field” (“Korporativ risklarni boshqarish nazariyasi va amaliyoti: amaliy tadqiqot dalillari”) nomli maqolada korxonalarda risklarni boshqarish amaliyoti o‘rganilgan [4]. Tadqiqotda dunyoning turli mamlakatlaridagi 1 100 nafardan ortiq risk menejerining risklarni boshqarish siyosatiga oid ma’lumotlari tahlil qilingan. Mualliflar korxonalar valyuta kurslari, foiz stavkalari, kredit va boshqa risklarni boshqarishda qo‘llaydigan yondashuvlarni o‘rganganlar. Natijalar pul oqimlari barqarorligini ta’minlash, moliyaviy natijalardagi keskin tebranishlarni kamaytirish va aksiyadorlar manfaatlarini hisobga olish korporativ risklarni boshqarishda muhim o‘rin tutishini ko‘rsatadi. Ushbu tadqiqot moliyaviy risklarni boshqarish mexanizmlarini amaliy dalillar asosida takomillashtirish nuqtayi nazaridan ahamiyatlidir.

Taha Ahmad Jaber va Sabarina Mohammed Shah tomonidan 2024-yilda Journal of Accounting & Organizational Change jurnalida chop etilgan “Enterprise Risk Management Literature: Emerging Themes and Future Directions” (“Korxona risklarini boshqarish bo‘yicha adabiyotlar: yangi yo‘nalishlar va kelgusi tadqiqotlar istiqbollari”) nomli maqolada korxona risklarini boshqarish sohasidagi ilmiy tadqiqotlarning rivojlanish tendensiyalari o‘rganilgan [5]. Mualliflar Web of Science va Scopus ma’lumotlar bazalaridagi ilmiy nashrlarni bibliometrik tahlil qilish orqali ushbu sohadagi asosiy tadqiqot yo‘nalishlari va ilmiy hamkorlik xususiyatlarini aniqlaganlar. Tadqiqot natijalarida noaniqlik, beqarorlik va murakkab iqtisodiy sharoitlarda korxona risklarini kompleks boshqarishning ahamiyati ta’kidlangan. Mazkur ilmiy ish xalqaro tadqiqotlar tajribasini hisobga olish va zamonaviy risk-menejment yondashuvlarini korxonalar faoliyatiga moslashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

Mahalliy tadqiqotlar orasida Shirin Zafar qizi Tursunkhodjaeva tomonidan 2020-yilda nashr etilgani ko‘rsatilgan “Financial Risks in Real Sector Enterprises: Evidence from Uzbekistan” (“Real sektor korxonalarida moliyaviy risklar: O‘zbekiston misolida”) nomli maqola alohida e’tiborga loyiqdir. Taqdim etilgan tavsifga ko‘ra, tadqiqotda real sektor korxonalarida yuzaga keladigan moliyaviy risklarning turlari, ularni keltirib chiqaruvchi omillar va boshqarish mexanizmlari ko‘rib chiqilgan [6]. Muallif moliyaviy risklarning korxonalar iqtisodiy faoliyatiga ta’sirini O‘zbekiston sharoitida o‘rganishga e’tibor qaratgan. Mazkur yo‘nalishning tadqiqot uchun ahamiyati moliyaviy risklarni baholashda milliy iqtisodiyot xususiyatlari va xo‘jalik yuritish sharoitlarini hisobga olish zarurati bilan belgilanadi.

Oybek Sa’dullayev tomonidan 2023-yilda “Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot” jurnalida chop etilgani ko‘rsatilgan “Korxonalar daromadlariga ta’sir qiluvchi risklarning tahlili” nomli maqolada korxonalar faoliyatiga ta’sir etuvchi bozor, ishlab chiqarish va moliyaviy risklar tasniflangan [7]. Taqdim etilgan ma’lumotlarga ko‘ra, tadqiqotda risklarning ta’sir darajasini baholash mezonlari ko‘rib chiqilib, risk mukofotini hisoblashga oid yondashuv taklif etilgan. Ushbu tadqiqot moliyaviy risklarni boshqarishda har bir risk turini alohida baholash, uning ehtimoliy oqibatlarini aniqlash va tegishli boshqaruv choralarini ishlab chiqish zarurligini yoritadi.

Gulirayxon Baymuratova tomonidan 2023-yilda e’lon qilingani ko‘rsatilgan “Moliyaviy risklarni baholash usullari, boshqaruvdagi yondashuvlari” nomli maqolada moliyaviy risklarni baholash usullari va ularni boshqarish tamoyillari o‘rganilgan. Taqdim etilgan ma’lumotlarda moliyaviy risklarning mohiyati, risk subyekti va obyekti, aktivlar hamda passivlar bilan bog‘liq omillar, shuningdek, diversifikatsiya va investitsion strategiyalarning ahamiyati yoritilgan [8]. Ushbu yondashuv moliyaviy risklarni boshqarishda ularning mavjudligini aniqlash bilan cheklanmasdan, risk darajasini baholash va unga mos boshqaruv usulini tanlash zarurligini ko‘rsatadi. Mazkur yo‘nalish korxonalarda risklarni baholash mezonlarini ishlab chiqish, moliyaviy ko‘rsatkichlarni monitoring qilish va boshqaruv qarorlarining asoslanganligini oshirish uchun muhimdir.

Shaxnoza Latipova tomonidan 2024-yilda chop etilgani ko‘rsatilgan “Korxonada likvidlik riskini minimallashtirish orqali uning moliyaviy barqarorligini saqlab qolish” nomli maqolada likvidlik riskining mohiyati, turlari va korxona moliyaviy barqarorligiga ta’siri ko‘rib chiqilgan [9]. Taqdim etilgan tavsifga ko‘ra, tadqiqotda likvidlik omilini hisobga olgan holda investitsion operatsiyalarning talab etiladigan daromadliligini shakllantirish masalalari yoritilgan hamda likvidlik riskini kamaytirish orqali korxonaning moliyaviy barqarorligini ta’minlashga qaratilgan ilmiy-amaliy takliflar ilgari surilgan. Mazkur tadqiqot likvidlik riskini boshqarish korxonaning qisqa muddatli majburiyatlarini bajarishi, pul oqimlarini muvozanatlashtirishi va moliyaviy resurslardan samarali foydalanishi uchun muhim ekanini ko‘rsatadi. Ushbu yondashuvni kredit va pul oqimi risklarini boshqarish mexanizmlari bilan birlashtirish korxonalarda kompleks moliyaviy risklarni boshqarish tizimini shakllantirishga yordam beradi.

Ko‘rib chiqilgan xorijiy va mahalliy tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, korxonalarda moliyaviy risklarni boshqarish ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, u risklarni aniqlash, tasniflash, miqdoriy va sifat jihatidan baholash, monitoring qilish hamda ularning salbiy oqibatlarini kamaytirishga qaratilgan chora-tadbirlarni o‘z ichiga oladi. Xorijiy olimlar asosan risklarni korxonaning yaxlit boshqaruv tizimiga integratsiyalash, korporativ risk-menejment samaradorligini baholash va xalqaro tajribani umumlashtirish masalalariga e’tibor qaratganlar. Taqdim etilgan mahalliy tadqiqotlarda esa korxona daromadiga ta’sir qiluvchi risklar, likvidlikni saqlash, moliyaviy risklarni baholash va ularni kamaytirish mexanizmlari yoritilgan.

Shu bilan birga, ko‘rib chiqilgan tadqiqotlarni umumlashtirish korxonalarda kredit, likvidlik, valyuta va foiz risklarini yagona tizim asosida baholash, ularni moliyaviy rejalashtirish jarayonlari bilan bog‘lash hamda zamonaviy monitoring vositalaridan foydalanish masalalarini yanada chuqur o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi. Shu sababli mazkur maqolada moliyaviy risklarni boshqarish mexanizmlarini o‘zaro integratsiyalash, moliyaviy ko‘rsatkichlar monitoringini takomillashtirish va risklarni kamaytirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqish masalalariga e’tibor qaratiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotning metodologik asosini korxonalarda moliyaviy risklarni boshqarish tizimini takomillashtirishga qaratilgan tizimli va kompleks yondashuv tashkil etadi. Tadqiqot jarayonida moliyaviy risklarning korxona faoliyatiga ta’sirini aniqlash, ularni baholash mexanizmlarini o‘rganish hamda mavjud boshqaruv tizimining samaradorligini oshirish yo‘nalishlarini belgilashga alohida e’tibor qaratiladi. Ushbu maqsadlarni amalga oshirishda ilmiy abstraksiyalash, tahlil va sintez, qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv hamda SWOT tahlil usullaridan foydalaniladi.

Tadqiqotning dastlabki bosqichida moliyaviy risklarni boshqarishning nazariy asoslari xorijiy va mahalliy olimlarning ilmiy ishlari asosida o‘rganiladi. Bunda kredit, likvidlik, valyuta, foiz stavkasi va investitsion risklarning iqtisodiy mohiyati, ularning yuzaga kelish sabablari hamda korxonaning moliyaviy barqarorligiga ta’siri tahlil qilinadi. Ilmiy adabiyotlarni o‘rganish, tahlil qilish va umumlashtirish orqali moliyaviy risklarni boshqarishning mavjud yondashuvlari tizimlashtirilib, ularni takomillashtirishning ustuvor yo‘nalishlari aniqlanadi.

Tadqiqotning amaliy-uslubiy qismida moliyaviy risklarni baholash uchun moliyaviy koeffitsiyentlar va risklarni ustuvorlik darajasi bo‘yicha tasniflash usullaridan foydalaniladi. Xususan, joriy likvidlik koeffitsiyenti, qarz va o‘z kapitali nisbati, aktivlar rentabelligi hamda pul oqimlarining barqarorligini tavsiflovchi ko‘rsatkichlar korxonaning moliyaviy holatini baholash mezonlari sifatida qaraladi. Ushbu ko‘rsatkichlar asosida korxonaning moliyaviy majburiyatlarni bajarish imkoniyati, qarz mablag‘laridan foydalanish darajasi va moliyaviy resurslarni boshqarish samaradorligini baholash mumkin.

TAHLIL VA NATIJALAR

Zamonaviy iqtisodiy sharoitda korxonalarning moliyaviy barqarorligini ta’minlash moliyaviy risklarni o‘z vaqtida aniqlash, ularning ehtimoliy ta’sirini baholash va samarali boshqaruv choralarini ishlab chiqish bilan uzviy bog‘liq. Korxonalar faoliyatida moliyaviy risklar, asosan, pul oqimlarining beqarorligi, qarzdorlik hajmining ortishi, moliyalashtirish xarajatlarining ko‘payishi, valyuta kurslarining o‘zgarishi hamda investitsion qarorlarning kutilgan natijalarni bermasligi natijasida yuzaga keladi. Ushbu omillar korxonalarning to‘lov qobiliyati, rentabelligi va uzoq muddatli rivojlanish imkoniyatlariga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli moliyaviy risklarni samarali boshqarish korxonaning moliyaviy holatini mustahkamlash, mavjud resurslardan oqilona foydalanish va ehtimoliy iqtisodiy yo‘qotishlarni kamaytirishning muhim sharti hisoblanadi.

Moliyaviy risklarni kompleks baholashda SWOT tahlil usuli ham muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur usul korxonada moliyaviy risklarni boshqarish tizimining kuchli va zaif tomonlarini, mavjud imkoniyatlarni hamda tashqi muhitdan kelib chiqadigan tahdidlarni aniqlashga xizmat qiladi. SWOT tahlil natijalari asosida mavjud boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish, ichki imkoniyatlardan samarali foydalanish va ehtimoliy moliyaviy yo‘qotishlarni kamaytirishga qaratilgan strategik chora-tadbirlarni ishlab chiqish imkoniyati yuzaga keladi. Shu tariqa, tanlangan metodologik yondashuvlar moliyaviy risklarni tizimli baholash, ularni boshqarish mexanizmlarining samaradorligini tahlil qilish va korxonalarning moliyaviy barqarorligini mustahkamlashga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalarni shakllantirish uchun asos yaratadi (1-jadval).

1-jadval

Korxonalarda moliyaviy risklarni boshqarish tizimining SWOT tahlili [10]

SWOT elementlari	Mazmuni	Takomillashtirish yo‘nalishi
S - Kuchli tomonlar	Moliyaviy hisobotlarning mavjudligi, ichki nazorat mexanizmlari, moliyaviy ko‘rsatkichlarni tahlil qilish imkoniyati	Mavjud moliyaviy axborotlardan risklarni erta aniqlashda foydalanish
W - Zaif tomonlar	Risklarni baholashning tizimli yo‘lga qo‘yilmaganligi, prognozlash imkoniyatlarining cheklanganligi, ichki nazoratdagi kamchiliklar	Risklarni baholash mezonlarini joriy etish va moliyaviy monitoringni takomillashtirish
O - Imkoniyatlar	Raqamli texnologiyalar, avtomatlashtirilgan tahlil vositalari, zamonaviy risk-menejment usullaridan foydalanish	Moliyaviy risklarni prognozlash va nazorat qilish jarayonlarini raqamlashtirish
T - Tahdidlar	Inflyatsiya, valyuta kursining o‘zgarishi, foiz stavkalarining oshishi, to‘lov intizomining buzilishi	Moliyaviy zaxiralarni shakllantirish, ssenariyli tahlil va stress-testlarni qo‘llash

Jadvalda keltirilgan SWOT tahlil korxonada moliyaviy risklarni boshqarish tizimining ichki va tashqi omillarini kompleks baholash imkonini beradi. Xususan, moliyaviy hisobotlarning mavjudligi va ichki nazorat mexanizmlarining shakllanganligi korxonaning kuchli tomonlari sifatida namoyon bo‘ladi. Shu bilan birga, risklarni aniqlash va baholash jarayonlarining tizimli yo‘lga qo‘yilmaganligi, moliyaviy prognozlash imkoniyatlarining cheklanganligi hamda monitoring jarayonlarining yetarli darajada avtomatlashtirilmaganligi boshqaruv samaradorligini pasaytirishi mumkin. Biroq raqamli texnologiyalar va zamonaviy tahlil usullarini joriy etish moliyaviy risklarni oldindan aniqlash, ularning ehtimoliy ta’sirini baholash va tegishli boshqaruv choralarini o‘z vaqtida ishlab chiqish imkoniyatlarini kengaytiradi. Tashqi iqtisodiy muhitdagi beqarorlik esa korxonalardan ehtimoliy moliyaviy yo‘qotishlarga tayyor turishni, risklarni muntazam monitoring qilishni va muqobil moliyaviy strategiyalarni ishlab chiqishni talab etadi.

Moliyaviy risklarni boshqarish tizimini tahlil qilishda, avvalo, korxonaning moliyaviy holatini tavsiflovchi asosiy ko‘rsatkichlarni baholash muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, joriy likvidlik koeffitsiyenti korxonaning qisqa muddatli majburiyatlarini joriy aktivlar hisobidan qoplash imkoniyatini ifodalaydi, qarz va o‘z kapitali nisbati esa moliyalashtirish tarkibida qarz mablag‘larining ulushi hamda korxonaning qarz moliyalashtirishiga bog‘liqlik darajasini tavsiflaydi. Aktivlar rentabelligi ko‘rsatkichi korxona aktivlaridan foydalanish samaradorligini baholash imkonini beradi. Mazkur ko‘rsatkichlarni o‘zaro bog‘liq holda tahlil qilish moliyaviy risklarning asosiy manbalarini aniqlash, ularning korxona faoliyatiga ta’sirini baholash va risklarni kamaytirishga qaratilgan tegishli chora-tadbirlarni belgilashga xizmat qiladi.

Moliyaviy risklarni boshqarishda faqat hisobot davridagi natijalarni tahlil qilish bilan cheklanib qolmasdan, kelgusidagi moliyaviy holatni prognozlashga ham alohida e’tibor qaratish lozim. Bunda kelgusi pul oqimlarini prognozlash, debitorlik qarzlarining undirilish muddatlarini nazorat qilish, kredit majburiyatlari bo‘yicha to‘lov jadvallarini shakllantirish va muqobil moliyalashtirish manbalarini baholash risklarni oldindan aniqlashning muhim vositalari hisoblanadi. Shuningdek, moliyaviy ko‘rsatkichlarning muntazam monitoringini

tashkil etish, ularning o‘zgarish tendensiyalarini tahlil qilish va aniqlangan muammolar yuzasidan tegishli boshqaruv qarorlarini qabul qilish risklarni samarali nazorat qilish imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu nuqtayi nazardan, moliyaviy risklarni boshqarish tizimi uzluksiz monitoring, tizimli tahlil va samarali ichki nazorat mexanizmlariga asoslanishi lozim.

Korxonalarda moliyaviy risklarni boshqarish tizimini takomillashtirishda risklarning har bir turini alohida baholash bilan bir qatorda, ularning o‘zaro bog‘liqligini ham hisobga olish zarur. Jumladan, kredit riski, likvidlik riski, valyuta riski, foiz stavkasi riski va investitsion risk korxonaning moliyaviy natijalariga turli yo‘llar orqali ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, debitorlik qarzlarining belgilangan muddatlarda undirilmasligi pul oqimlarining qisqarishiga va likvidlik riskining kuchayishiga olib kelishi mumkin. Bu holat, o‘z navbatida, korxonaning kredit majburiyatlarini o‘z vaqtida bajarish imkoniyatini cheklaydi. Xuddi shuningdek, valyuta kurslarining o‘zgarishi import xomashyosidan foydalanuvchi korxonalarning xarajatlari va moliyaviy natijalariga ta’sir ko‘rsatishi mumkin, foiz stavkalarining oshishi esa qarz mablag‘lari hisobidan moliyalashtiriladigan faoliyatning xarajatlarini ko‘paytirib, rentabellik darajasini pasaytirishi ehtimolini yuzaga keltiradi. Shu bois moliyaviy risklarni baholash jarayonida ularning kelib chiqish sabablari, o‘zaro ta’sir mexanizmlari va ehtimoliy oqibatlarini kompleks o‘rganish korxonaning moliyaviy barqarorligini ta’minlash hamda boshqaruv qarorlarining samaradorligini oshirish uchun muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi (2-jadval).

2-jadval

Korxonalarda moliyaviy risklarni baholash va boshqarish yo‘nalishlari [10]

Moliyaviy risk turi	Asosiy yuzaga kelish omili	Baholash ko‘rsatkichi	Takomillashtirish chorasi
Likvidlik riski	Pul tushumlarining kechikishi	Joriy likvidlik koeffitsiyenti, pul oqimi	Pul oqimlarini prognozlash va zaxiralarni shakllantirish
Kredit riski	Debitorlik qarzlarining qaytmasligi	Muddati o‘tgan qarzdorlik ulushi	Qarzdorlarning to‘lov qobiliyatini baholash
Valyuta riski	Valyuta kurslarining o‘zgarishi	Valyuta pozitsiyasi va kurs o‘zgarishiga sezgirlik	Valyuta tushumlari va xarajatlarini muvofiqlashtirish
Foiz riski	Kredit foizlarining oshishi	Foiz xarajatlari va qarz yukining dinamikasi	Qarz portfelini optimallashtirish
Investitsion risk	Investitsiya natijalarining noaniqligi	Sof joriy qiymat (NPV), investitsiya rentabelligi	Investitsiyalarni diversifikatsiya qilish va ssenariyli tahlil

Jadval ma’lumotlari tahlili shuni ko‘rsatadiki, moliyaviy risklarni samarali boshqarish uchun yagona kompleks yondashuvni qo‘llash bilan bir qatorda, har bir risk turiga mos baholash mezonlarini belgilash ham muhim ahamiyatga ega. Xususan, likvidlik riskini boshqarishda pul oqimlarini prognozlash va qisqa muddatli moliyaviy majburiyatlarni bajarish imkoniyatini baholash ustuvor ahamiyat kasb etadi. Kredit riskini baholashda esa qarzdorlarning moliyaviy holati, to‘lov qobiliyati va debitorlik qarzlarining undirilish muddatlarini tahlil qilish muhim hisoblanadi. Valyuta va foiz stavkasi risklarini boshqarishda

tashqi moliyaviy omillarning korxona xarajatlari, daromadlari va umumiy moliyaviy natijalariga ta’sirini muntazam monitoring qilish talab etiladi. Shu bois har bir risk turining o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda baholash mezonlarini ishlab chiqish va ularni korxonaning umumiy moliyaviy risklarni boshqarish tizimiga integratsiyalash boshqaruv samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

O‘tkazilgan nazariy va metodologik tahlil natijalari korxonalarda moliyaviy risklarni boshqarish tizimini takomillashtirishga qaratilgan, o‘zaro uzviy bog‘liq bosqichlardan iborat kompleks mexanizmni shakllantirish imkonini beradi. Mazkur mexanizmning asosiy maqsadi moliyaviy risklarni ular yuzaga kelganidan keyin bartaraf etish bilan cheklanib qolmasdan, balki ularni oldindan aniqlash, ehtimoliy ta’sirini baholash va salbiy oqibatlarini minimallashtirishga qaratilgan profilaktik chora-tadbirlarni amalga oshirishdan iborat. Bunday yondashuv moliyaviy risklarni tizimli boshqarish, korxonaning moliyaviy barqarorligini mustahkamlash va boshqaruv qarorlarining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi (1-rasm).

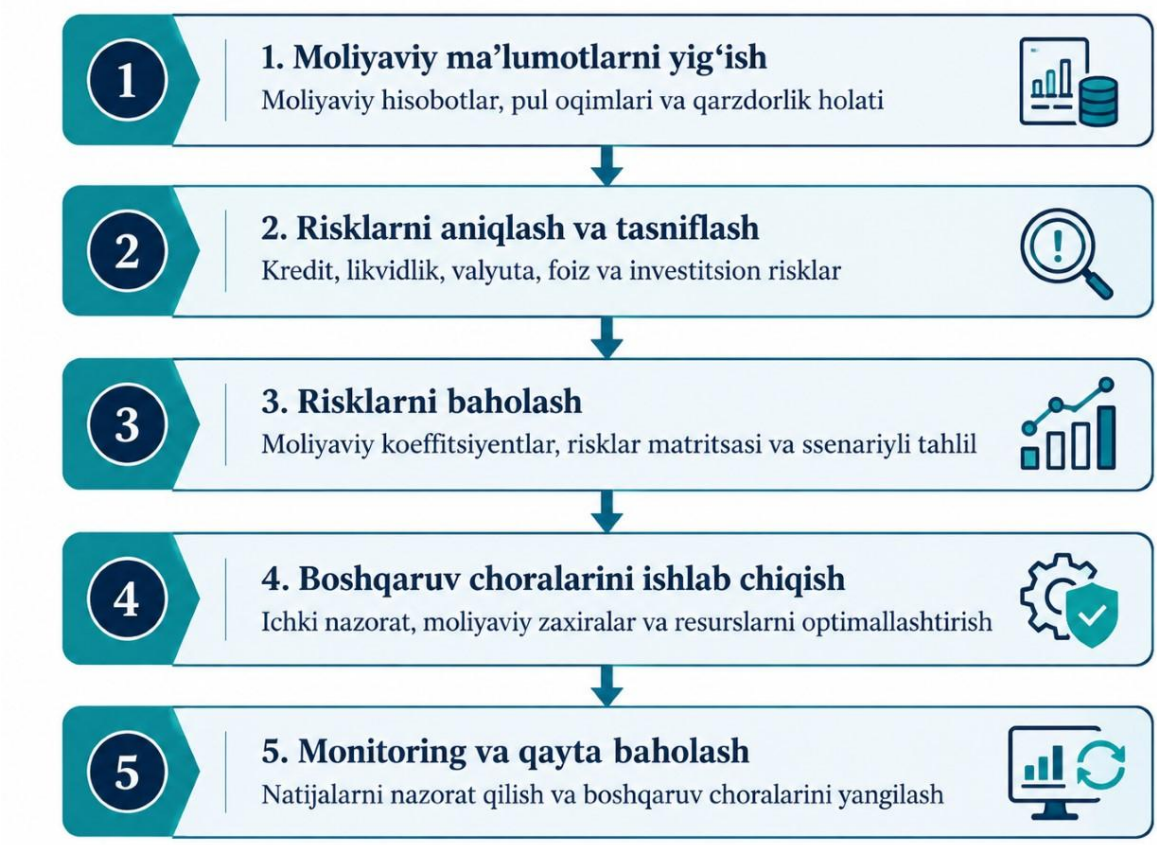

1-rasm. Korxonada moliyaviy risklarni boshqarishning taklif etilayotgan mexanizmi [10].

1-rasmda korxonalarda moliyaviy risklarni boshqarish tizimini takomillashtirishga qaratilgan, o‘zaro uzviy bog‘liq besh bosqichdan iborat mexanizm taklif etilgan. Mazkur mexanizmning asosiy xususiyati moliyaviy risklarni faqat yuzaga kelganidan keyin bartaraf etishga emas, balki ularni oldindan aniqlash, ehtimoliy ta’sirini baholash va salbiy oqibatlarini kamaytirishga yo‘naltirilganligidir. Mexanizmning izchil amalga oshirilishi moliyaviy boshqaruv jarayonlarining tizimliligini ta’minlash hamda boshqaruv qarorlarining iqtisodiy jihatdan asoslanganligini oshirishga xizmat qiladi.

Mexanizmning birinchi bosqichi moliyaviy ma’lumotlarni yig‘ishdan iborat bo‘lib, bunda korxonaning moliyaviy hisobotlari, pul oqimlari va qarzdorlik holati to‘g‘risidagi ma’lumotlar shakllantiriladi. Ushbu ma’lumotlarning to‘liqligi va ishonchliligi keyingi bosqichlarda amalga oshiriladigan tahlil natijalarining aniqligini belgilaydi. Ikkinchi bosqichda kredit, likvidlik, valyuta, foiz stavkasi va investitsion risklar aniqlanib, tegishli mezonlar asosida tasniflanadi. Bu esa korxona faoliyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan asosiy omillarni tizimlashtirish imkonini beradi.

Uchinchi bosqichda aniqlangan risklar moliyaviy koeffitsiyentlar, risklar matritsasi va ssenariyli tahlil yordamida baholanadi. Bunda risklarning yuzaga kelish ehtimoli, moliyaviy natijalarga ta’siri va ehtimoliy yo‘qotishlar miqdorini aniqlashga e’tibor qaratiladi. To‘rtinchi bosqichda baholash natijalariga muvofiq boshqaruv choralari ishlab chiqiladi. Xususan, ichki nazoratni kuchaytirish, moliyaviy zaxiralarni shakllantirish va mavjud resurslarni optimallashtirish orqali risklarning salbiy ta’sirini kamaytirish ko‘zda tutiladi.

Beshinchi bosqich monitoring va qayta baholashni nazarda tutadi. Ushbu bosqichda amalga oshirilgan chora-tadbirlarning natijalari muntazam nazorat qilinadi, moliyaviy ko‘rsatkichlardagi o‘zgarishlar tahlil etiladi va zaruratga qarab boshqaruv qarorlariga tegishli tuzatishlar kiritiladi. Shu jihatdan mexanizm chiziqli jarayon emas, balki uzluksiz takomillashib boradigan boshqaruv sikli sifatida namoyon bo‘ladi.

Tadqiqot natijasida taklif etilgan mexanizmning asosiy amaliy ahamiyati moliyaviy risklarni aniqlash, baholash, boshqarish va monitoring qilish jarayonlarini yagona tizimga birlashtirish imkoniyati bilan belgilanadi. Mazkur yondashuvni korxonaning moliyaviy rejalashtirish tizimiga integratsiyalash pul oqimlarini samarali boshqarish, qarzdorlik bilan bog‘liq muammolarni barvaqt aniqlash va moliyaviy resurslardan oqilona foydalanish uchun metodologik asos yaratadi. Biroq mexanizmning real iqtisodiy samaradorligini aniqlash uchun uni muayyan korxonaning moliyaviy hisobotlari asosida amaliy sinovdan o‘tkazish hamda tegishli ko‘rsatkichlarning o‘zgarishini miqdoriy baholash talab etiladi.

Tadqiqot natijalari moliyaviy risklarni boshqarish tizimini takomillashtirish quyidagi ustuvor yo‘nalishlarga qaratilishi lozimligini ko‘rsatadi: moliyaviy risklarni erta aniqlash va ularni ustuvorlik darajasi bo‘yicha tasniflash imkoniyatlarini kengaytirish; pul oqimlarini prognozlash va qisqa muddatli moliyaviy majburiyatlarning o‘z vaqtida bajarilishini nazorat qilishni kuchaytirish; kredit va debitorlik qarzlari bilan bog‘liq risklarni kamaytirish mexanizmlarini rivojlantirish; valyuta kurslari va foiz stavkalaridagi o‘zgarishlarning moliyaviy natijalarga ta’sirini ssenariyli tahlil asosida baholash; raqamli monitoring vositalari va ichki nazorat mexanizmlarini o‘zaro integratsiyalash orqali boshqaruv qarorlarining asoslanganligi va samaradorligini oshirish.

Umuman olganda, korxonalarda moliyaviy risklarni boshqarish tizimini takomillashtirish moliyaviy tahlil, SWOT tahlil, risklar matritsasi va muntazam monitoring jarayonlarini o‘zaro uyg‘unlashtirishni talab etadi. Mazkur yondashuv korxonalarning mavjud zaif jihatlarini aniqlash, tashqi tahdillarga tayyorgarlik ko‘rish, ehtimoliy moliyaviy yo‘qotishlarni kamaytirish va moliyaviy resurslardan samarali foydalanishga qaratilgan boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish uchun metodologik asos yaratadi.

Shuni ta’kidlash lozimki, ushbu tadqiqot natijalari nazariy tahlil va taklif etilgan metodologik mexanizmga asoslanadi. Muayyan korxonalarning moliyaviy hisobotlari asosida empirik hisob-kitoblar amalga oshirilmaganligi sababli, moliyaviy risklarning amaldagi

darajasi yoki boshqaruv samaradorligidagi miqdoriy o‘zgarishlar yuzasidan aniq xulosalar chiqarish uchun qo‘shimcha amaliy tahlil talab etiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Korxonalarda moliyaviy risklarni boshqarish tizimini takomillashtirish moliyaviy barqarorlikni ta’minlash, mavjud resurslardan samarali foydalanish va ehtimoliy iqtisodiy yo‘qotishlarni kamaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur tadqiqot doirasida moliyaviy risklarning iqtisodiy mohiyati, asosiy turlari, korxona faoliyatiga ta’siri hamda ularni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish yo‘nalishlari nazariy jihatdan o‘rganildi. O‘tkazilgan tahlil natijalari moliyaviy risklarni samarali boshqarish nafaqat yuzaga kelgan muammolarni bartaraf etishni, balki ularni oldindan aniqlash, ehtimoliy oqibatlarini baholash va salbiy ta’sirini kamaytirishga qaratilgan profilaktik chora-tadbirlarni ishlab chiqishni ham talab etishini ko‘rsatadi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, korxonalarda moliyaviy risklarni boshqarish tizimini takomillashtirishda kredit, likvidlik, valyuta, foiz stavkasi va investitsion risklarni alohida yo‘nalishlar bo‘yicha baholash bilan bir qatorda, ularning o‘zaro bog‘liqligini ham hisobga olish zarur. Jumladan, debitorlik qarzlarining ortishi pul tushumlarining kechikishiga, bu esa korxonaning qisqa muddatli moliyaviy majburiyatlarini o‘z vaqtida bajarish imkoniyatining pasayishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli moliyaviy risklarni boshqarish jarayonida moliyaviy ko‘rsatkichlarni muntazam monitoring qilish, pul oqimlarini prognozlash va qarzdorlik darajasini nazorat qilish muhim ahamiyatga ega.

Moliyaviy risklarni kompleks baholashda SWOT tahlil usulidan foydalanish korxonada risklarni boshqarish tizimining kuchli va zaif tomonlarini, mavjud imkoniyatlarni hamda tashqi tahdidlarni tizimli ravishda aniqlash imkonini beradi. Ushbu usulni moliyaviy koeffitsiyentlar tahlili, risklar matritsasi va ssenariyli prognozlash bilan uyg‘unlashtirish risklarni ustuvorlik darajasi bo‘yicha tasniflash hamda tegishli boshqaruv choralarini asoslashga xizmat qiladi. Biroq mazkur yondashuvlarning amaliy samaradorligini aniqlash uchun ularni muayyan korxonaning moliyaviy hisobotlari asosida sinovdan o‘tkazish va olingan natijalarni baholash zarur.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, korxonalarda moliyaviy risklarni boshqarish tizimini takomillashtirish uchun, avvalo, risklarni aniqlash, baholash va monitoring qilishning yagona ichki tartibini joriy etish maqsadga muvofiq. Ushbu tartibda moliyaviy risklarning asosiy turlari, ularni baholash mezonlari, mas’ul xodimlarning vazifalari va nazorat jarayonlarining davriyligi belgilanishi lozim. Bunday yondashuv risklarni boshqarish jarayonlarining izchilligini ta’minlash va mas’uliyatni aniq taqsimlash imkonini beradi.

Shuningdek, moliyaviy ko‘rsatkichlar asosida erta ogohlantirish tizimini shakllantirish zarur. Bunda joriy likvidlik koeffitsiyenti, qarz va o‘z kapitali nisbati, muddati o‘tgan debitorlik qarzlari hamda pul oqimlari dinamikasi muntazam kuzatib borilishi kerak. Belgilangan chegaraviy qiymatlardan salbiy og‘ishlar aniqlanganda, ularning sabablari o‘rganilib, tegishli boshqaruv choralari o‘z vaqtida amalga oshirilishi lozim. Shu bilan birga, debitorlik va kreditorlik qarzlarini boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish, mijozlarning to‘lov qobiliyatini oldindan baholash, qarzdorlikni muddatlar bo‘yicha tasniflash, shartnomaviy to‘lov intizomini kuchaytirish va pul tushumlarini prognozlash likvidlik bilan bog‘liq risklarni kamaytirishga xizmat qiladi.

Korxonalarda ssenariyli tahlil va stress-test usullaridan foydalanishni kengaytirish ham moliyaviy risklarni boshqarishning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Xususan, sotuv hajmining pasayishi, xomashyo xarajatlarining oshishi, valyuta kurslarining o‘zgarishi yoki kredit foiz stavkalarining ko‘tarilishi kabi holatlarning korxona moliyaviy natijalariga ehtimoliy ta’sirini baholash zarur. Bunday tahlil rahbariyatga turli iqtisodiy sharoitlarda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan oqibatlarni oldindan baholash va muqobil boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish imkonini beradi.

Umuman olganda, korxonalarda moliyaviy risklarni boshqarish tizimini takomillashtirish kompleks, tizimli va profilaktik yondashuvni talab etadi. Moliyaviy tahlil, SWOT tahlil, risklar matritsasi, ssenariyli prognozlash va raqamli monitoring vositalarini o‘zaro uyg‘unlashtirish korxonalarning moliyaviy holatini muntazam nazorat qilish, ehtimoliy tahdidlarni oldindan aniqlash va asoslangan boshqaruv qarorlarini qabul qilish imkoniyatlarini kengaytiradi. Taklif etilgan chora-tadbirlarning amaliy samaradorligi muayyan korxonaning moliyaviy hisobotlari va faoliyat ko‘rsatkichlari asosida baholanishi lozim. Shu tariqa, moliyaviy risklarni boshqarish tizimini izchil rivojlantirish korxonalarning moliyaviy barqarorligini mustahkamlash, resurslardan samarali foydalanish va uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining 2015-yil 3-iyundagi O‘RQ-387-sonli “Qimmatli qog‘ozlar bozori to‘g‘risida”gi Qonuni. https://lex.uz/uz/docs/-2662539.
2. O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 5-noyabrdagi O‘RQ-580-sonli “Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni. https://lex.uz/docs/-4581969.
3. Anton S. G., Nucu A. E. A. Enterprise risk management: A literature review and agenda for future research //Journal of Risk and Financial Management. – 2020. – T. 13. – №. 11. – C. 281.
4. Giambona E. et al. The theory and practice of corporate risk management: Evidence from the field //Financial Management. – 2018. – T. 47. – №. 4. – C. 783-832.
5. Ahmad Jaber T., Mohammed Shah S. Enterprise risk management literature: emerging themes and future directions //Journal of Accounting & Organizational Change. – 2024. – T. 20. – №. 1. – C. 84-111.
6. Tursunkhodjaeva S. Z. K. Valuation of shares of real sector enterprises of the republic of Uzbekistan by VAR method //South Asian Journal of Marketing & Management Research. – 2020. – T. 10. – №. 11. – C. 51-61.
7. Sa’dullayev O. Korxonalar Daromadlariga Ta'sir Qiluvchi Risklarning Tahlili //Green Economy and Development. – 2023. – T. 1. – №. 11. – C. 662431.
8. Baymuratova G. Moliyaviy risklarni baholash usullari, boshqaruvdagi yondashuvlari //Green Economy and Development. – 2023. – T. 1. – №. 9. – C. 668599.
9. Latipova S. Korxonada likvidlik riskini minimallashtirish orqali uning moliyaviy barqarorligini saqlab qolish //Green Economy and Development. – 2024. – T. 2. – №. 4. – C. 663780.
10. ISO. ISO 31000:2018. Risk management — Guidelines. — Geneva: International Organization for Standardization, 2018. — URL: https://www.iso.org/standard/65694.html.